

Kilde: Fra oplysningstid til europæiske integrationer
Fokus - lektorstof i historie, bd. 2, 2014

Det danske demokrati

Efter kejser Napoleons nederlag i slaget ved Waterloo i 1815 fik de konservative kræfter vind i sejlene. Fyrster, der var flygtet fra deres lande under Den Franske Revolution og Napoleon, vendte hjem og søgte at skrue tiden tilbage til før 1789. Helt lykkedes det dem dog ikke. Den økonomiske udvikling gjorde de gamle samfundsmagter – gejstlighed og adel – svagere, mens borgerskabet af handelsmænd og fabrikanter gik stærkt frem i antal og velstand.

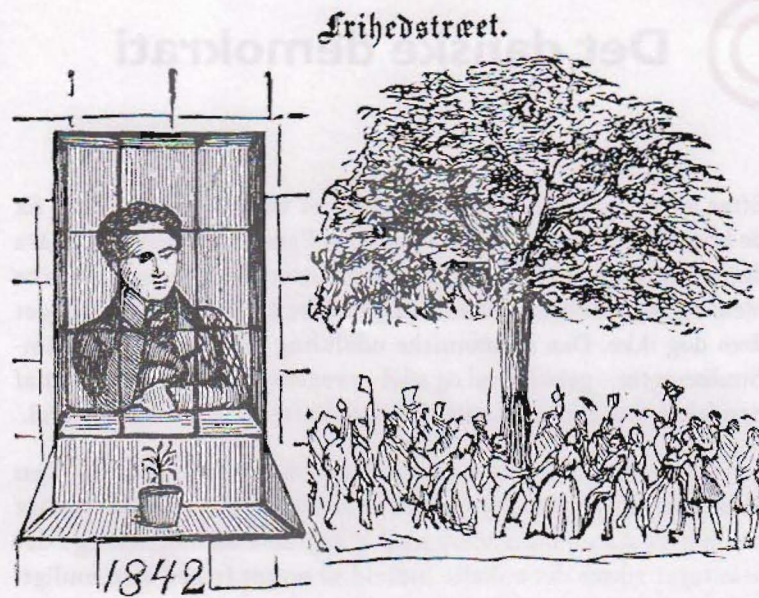
Som idemæssig baggrund havde borgerskabet liberalismen: Den anskuelse, at det enkelte individ er stærkt og udretter betydeligt mere, hvis staten lader være med at regulere økonomien og i det hele taget sikrer det enkelte individ så meget frihed som muligt. Politisk betød det, at de liberale krævede frie forfatninger med folkevalgte parlamenter. Endvidere forlangte de, at statsmagten skulle respektere den personlige ejendomsret og rettigheder som religionsfrihed, forenings-, forsamlings- og ytringsfrihed.

Den danske enevældes sidste år

I årene indtil ca. 1830 var den danske befolkning optaget af at klare dagen og vejen under den økonomiske krise fra 1818 til ca. 1830. Styret under ledelse af Frederik 6. (1808-1839) havde mistet sin dynamik efter statsbankerotten i 1813 og tabet af Norge og var blot optaget af at administrere systemet. Selv om der formelt rådede trykkefrihed, var denne siden 1799 blevet indskrænket den ene gang efter den anden med det resultat, at den politiske debat stort set var fraværende i 1820'erne. Det blev der lavet om på i 1834, da enevælden nødtvungent indførte fire rådgivende stænderforsamlinger: to for Kongeriget, en for Slesvig og en for Holsten, men deres magt blev stærkt begrænset. Det forhindrede dog ikke, at en oppositionsbewægelse dukkede op i Kongeriget, den nationalliberale bevægelse, hvis mål var en fri forfatning og liberale reformer.

I første omgang pressede de nationalliberale mest på for at få udvidet trykkefriheden. Selv om de ikke havde heldet med sig, lykkedes det dem alligevel at skabe en del politisk debat. Efter Frederik 6.'s død i 1839 og Christian 8.'s overtagelse af tronen gik bevægelsen i offensiven for at få en fri forfatning indført. Christian 8. var totalt

Tegning i
vittighedsbladet
Corsaren: Orla
Lehmann i fængslet
1842.

afvisende. Han henviste til de rådgivende stænderforsamlinger, der var blevet indført under hans forgænger. Det, der gav de nationalliberale folkelig tilslutning, var dog det nationale spørgsmål. Men snart var de nationalliberale ikke alene, for der var oprud blandt de ellers så kongetro bønder. Den ledende talsmand for de nationalliberale, juristen Orla Lehmann (1810-1870), gjorde meget for at overbevise bondebefolkningen om, at en fri forfatning også var en forudsætning for gennemførelsen af sociale og økonomiske reformer, som de var interesserede i.

Med dannelsen af selskabet Bondevennerne fra 1846 – ledet af de nationalliberale, men med mange bønder som medlemmer – var der opstået en helt ny og stærk politisk alliance. I januar 1848 døde Christian 8., og den politiske opmærksomhed blev nu rettet mod hans efterfølger, Frederik 7.

Martsomvæltning og fri forfatning

I februar 1848 udbrød der revolution i Frankrig. Revolutionen, som både arbejdere og borgerskab deltog i, blev en succes. Republikken blev udråbt, og den revolutionære gnist sprang videre til de tyske stater. Her ramte den også Slesvig-Holsten, og de slesvig-holstenske nationalister forlangte, at den danske konge skulle imødekomme deres krav om en fri forfatning for et udelt Slesvig-Holsten og Slesvigs optagelse i Det Tyske Forbund.

I Danmark gik de nationalliberale under ledelse af Orla Lehmann i aktion. De slesvig-holstenske krav gik stik imod de nationalliberales politik, som var at indlemme hertugdømmet Slesvig i Kongeriget og indføre en fri forfatning. Den 21. marts krævede de, at den nye konge skulle afskedige medlemmerne af det gamle statsråd og udnævne et ministerium, der kunne modsætte sig de slesvig-holstenske krav og gennemføre den nationalliberale politik. Frederik 7. var til at tale med, for han meddelte dem, at det gamle statsråd allerede var afskediget, og at en ny regering ville blive udnævnt. Som sagt, så gjort. På det første ministermøde den 22. marts 1848 meddelte kongen, at han nu betragtede sig selv som ansvarsfri, og at ministeriet skulle bære det politiske ansvar for ham. Hermed var det konstitutionelle monarki indført.

Ministeriets første hovedopgave blev at nedkæmpe det oprør, som slesvig-holstenerne indledte, efter de havde erfaret, at de nationalliberale var kommet til magten. Det resulterede i Treårskrigen 1848-50, hvor Danmark ikke blot måtte kæmpe mod slesvig-holstenske oprørsstyrker, men også mod tropper fra Preussen.

Den anden hovedopgave var så hurtigt som muligt at udarbejde en grundlov til afløsning af Kongeloven fra 1665. Den 5. oktober 1848 blev der valgt en grundlovgivende forsamling, som skulle udarbejde en ny forfatning. Valgretten var efter tidens forhold meget bred; alle mænd over 30 havde valgret. Her slog oplevelsen af revolutionsdagens folkelige og nationale fællesskab igennem, "Ånden fra 48", som det kom til at hedde. Man skulle dog have egen husstand, hvis man var ansat i en andens tjeneste, og det betød, at de mange tjenestefolk på landet og håndværkssvende i byen, der boede hos arbejdsgiveren, ikke kunne stemme. Hvis man modtog fattighjælp eller ikke havde betalt den tilbage, var man også udelukket fra at stemme.

Tidens ledende politiker, D. G. Monrad, udtrykte sit synspunkt på valgretten sådan: "... når talen var om sammenkaldelsen af en rigsforsamling, da var det ikke for at få en vis intelligens repræsenteret, men for et få en repræsentation for den hele folkelige kraft, thi det var af selve folkets inderste, at forfatningen skulle udgå. Det blev da således ikke erfarne mænd, men repræsentanter for hele folket, man skulle søge at vælge."

Helt tryk ved den almindelige valgret var det nye ministerium dog ikke, så det lod kongen udnævne en fjerdedel af medlemmerne af den 148 mand store grundlovsforsamling. Takket være denne manøvre blev den konservative gruppering forsamlingens største.

Derefter kom centrum af nationalliberale og endelig Bondevennerne, der havde skilt sig ud fra de nationalliberale.

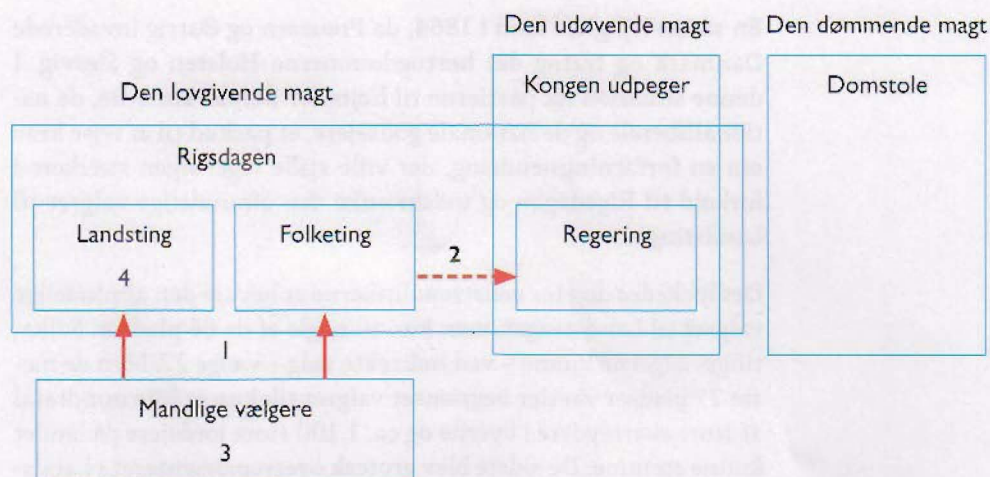
Den grundlovgivende forsamling arbejdede på den måde, at man diskuterede et grundlovsudkast, som kultusminister D.G. Monrad havde skrevet. Der skulle dog også behandles andre vigtige emner. Landet var jo i krig, og i februar 1849 blev der indført almindelig værnepligt. Bønderne skulle ikke længere være ene om at forsvare fædrelandet. Men skulle der også i al fremtid være almindelig valgret? Det blev der ført lange diskussioner om i den grundlovgivende forsamling. Da Frederik 7. den 5. juni 1849 underskrev Danmarks første grundlov, var der dog opnået enighed om almindelig valgret til begge Rigsdagens kamre, både Folketinget og Landstinget.

Grundloven af 1849

Den nye forfatning var bygget over magtdelingsprincippet, dvs. at den lovgivende, den udøvende og den dømmende magt skulle være adskilt. Kun på den måde kunne de tre organer afbalancere og kontrollere hinanden. Rigsdagen var magtens centrum, for den havde både den lovgivende og skattebevilgende magt. Det sidste betød, at Rigsdagen hvert år skulle vedtage en finanslov, der angav statens indtægter og udgifter for det kommende år. Den udøvende magt lå hos kongen, men i praksis var den hos regeringen. En lov fik kun gyldighed, hvis kongens underskrift blev kontrasigneret, dvs. at loven også blev underskrevet af en minister. Kongen selv var ansvarsfri. Såvel regeringen som rigsdagsmedlemmerne havde ret til at fremsætte lovforslag. Den dømmende magt lå hos domstolene, og dommerne kunne ikke afskediges, når de først var udnævnt. Ved siden af bestemmelserne om, hvordan demokratiet skulle fungere, indeholdt den nye forfatning også de borgerlige og politiske rettigheder, som de liberale havde stillet krav om.

Var Danmark så et demokrati fra 1849? Svaret må være nej eller kun delvis, for valgretten var så indskrænket, at kun ca. 14 procent af befolkningen havde stemmeret. Desuden var der et demokratisk problem med Landstinget. Der var ganske vist almindelig valgret ligesom til Folketinget, men det var ikke alle, der kunne vælges. Man skulle være mindst 40 år og have en pæn indtægt. Landstinget blev derfor en konservativ garanti, og det var også hensigten. Alle love skulle vedtages både i Folketing og Landsting, og Landstingets flertal kunne derfor stoppe lovgivning, som man mente var for venstreorienteret.

GRUNDLOVEN - MAGTDELINGEN I HOVEDTRÆK 1849-1953

- 1) Ved grundlovsændringen i 1866 blev valgretten til Landstinget stærkt indskrænket.
- 2) Ved systemskiftet i 1901 blev parlamentarismen indført, så Folketingets sammensætning nu afgjorde regeringens sammensætning.
- 3) Ved grundlovsændringen 1915 fik kvinder samt tjenestefolk valgret.
- 4) Ved grundlovsændringen 1953 blev Landstinget afskaffet.

På den anden side var valgretten blevet væsentligt bredere, end de nationalliberale oprindeligt havde tænkt sig, og det betød, at bønderne faktisk ville kunne true borgerskabets dominans. Det var det velhavende borgerskab af embedsmænd, grossererere og store håndværksmestre, der havde stillet sig i spidsen for den revolution, der væltede enevælden i 1848, og regeringens medlemmer kom fra den samme kreds. Også den traditionelle overklasse, godsejerne, var betænkelig. Foreløbig var der meget lav stemmedeltagelse, men hvad ville der ske, når hele vælgerbefolkningen for alvor begyndte at stemme?

Med tiden blev betænkelighederne til klar tale. I 1860 holdt den nationalliberale Orla Lehmann en berømt tale, hvor han erklærede, at meningen med det demokratiske system var, at magten skulle ligge hos de formuende, velbegavede og dannede. De nationalliberale var skuffede over, at vælgere kunne finde på at stemme på en ganske almindelig mand i stedet for en fremtrædende nationalliberal med akademisk dannelse og formue. Lehmanns tale var et varsel om, at de nationalliberale foretrak, at valgretten til Landstinget blev indskrænket, hvis lejlighed bød sig.

Demokratiet indskrænkes

En sådan lejlighed kom i 1864, da Preussen og Østrig invaderede Danmark og fratog det hertugdømmerne Holsten og Slesvig. I denne situation fik partierne til højre for Bondevennerne, de nationalliberale og de nationale godsejere, et påskud til at rejse krav om en forfatningsændring, der ville stille regeringen stærkere i forhold til Rigsdagen og indskrænke den almindelige valgret til Landstinget.

Det lykkedes dog for venstrepolitikerne at bevare den almindelige valgret til Landstinget; men kun til nogle af de 66 pladser. Folketingsvælgerne kunne – ved indirekte valg – vælge 27. Men de næste 27 pladser var der begrænset valgret til; kun et lille mindretal af store skatteydere i byerne og ca. 1.100 store jordejere på landet kunne stemme. De sidste blev grotesk overrepræsenteret i Landstinget, for hver af disse jordejere havde en lige så stor stemmevægt som et helt sogns vælgere. De sidste 12 pladser var slet ikke på valg, for de pågældende personer skulle udpeges af kongen, og det var for livstid.

Med 1866-grundloven måtte man forudse, at godsejerne ville komme til at stå meget stærkt i Landstinget, og at bonderepræsentanterne til gengæld ville kunne dominere Folketinget. Det lagde op til et samarbejde mellem små og store bønder. Det viste sig dog hurtigt, at der ikke kunne bygges nogen fælles politik på, at godsejere og venstrevælgere havde det samme erhverv. Den sociale og kulturelle kløft mellem de to grupper var for stor. Godsejerne var vant til at give tonen an i forhold til almindelige bønder, og denne vane kunne de ikke lægge af sig på tinge.

Det Forenede Venstre og kravet om parlamentarisme

Regeringsforhandlingerne i 1870 mundede ud i en regering af godsejere og nationalliberale. Som svar herpå gik de tre venstregrupper, der eksisterede i Folketinget, sammen i et fælles parti, Det Forenede Venstre. Partiet stillede krav om, at regeringerne i fremtiden skulle dannes i overensstemmelse med parlamentarismen: Kongen skulle udnævne et ministerium, som et flertal i Folketinget havde tillid til eller – som et minimum – ikke havde mistillid til. Venstre hævdede, at Folketinget skulle have hovedindflydelsen på, hvilken regering der skulle udnævnes,

Litografi af Venstres fem
førere med Venstres
leder, Chresten Berg, i
midten, den moderate
Frede Bojsen til venstre
øverst og den radikale
Viggo Hørup for neden
til venstre.

fordi finanslovsforslaget først skulle forelægges i Folketinget og behandles der, før det kom op i Landstinget. I praksis havde det siden 1850 givet Folketinget langt større indflydelse på de færdige finanslove end Landstinget. Hertil kom, at Folketinget havde større demokratisk legitimitet end Landstinget. Det var i højere grad end Landstinget udtryk for folkets vilje, fordi alle dets medlemmer blev valgt ved lige og almindelig valgret.

Godsejerne og de nationalliberale, der i løbet af 70'erne samlede sig i partiet Højre, mente, at Venstres krav om folketingsparlamentarisme var i modstrid med Grundlovens ord om, at kongen frit udnævnte sine ministre. Desuden mente Højre, at det var grebet ud af luften at påstå, at Folketinget bedre reflekterede folkets vilje end Landstinget. Selv om en del af pladserne i Landstinget

blev besat af kongen og ved privilegeret valgret, var det et lige så gyldigt udtryk for folkets vilje som Folketinget.

Bag forfatningsstriden lå der en konflikt mellem forskellige samfundsklasser og mellem land og by. I byen frygtede man, at hvis landbefolkningen kom til at sidde på hele magten, ville den ensidigt sætte sine interesser igennem til skade for hele Danmarks ve og vel.

Bønder havde ikke sans for akademisk dannelse og lærdom, mente man i det toneangivende borgerskab, når Venstre kritiserede, at staten brugte penge på Det Kongelige Teater. Bag det hele lå der også en kontant frygt for, at Venstre ville ændre skattesystemet fra ejendomsskat til indkomstskat, og det ville være til ugunst for bybefolkningen.

Forfatningskampen

Da Højre afviste Venstres krav om parlamentarisme, søgte partiet at tvinge sin vilje igennem. I 1873 nægtede Venstre at stemme for finansloven, og det endte med Højre-regeringens afgang i 1874. Men det var ikke ensbetydende med en sejr for Venstres synspunkter, tværtimod. Partiet løb ind i en ny regeringsleder, der var usædvanlig stålsat, godsejeren J.B.S.Estrup. Hans Majestæt Kongens ret til frit at vælge sine ministre var det centrale for Estrup, og han havde ikke nogen som helst respekt for "talmajestæten", dvs. folketingsflertallet. Estrup var statsminister 1875-1894, og i hele denne periode søgte Venstre at lægge et massivt pres på regeringen. Finanslovsbevillingerne blev beskåret til et minimum, og lovgivningsarbejdet blev næsten totalt lammet. Alle regeringens lovgivningsinitiativer skulle visne i hænderne på den, som man sagde.

Men i 1885 svarede Estrup igen ved hjælp af en række love, som Folketinget ikke havde godkendt, de såkaldte provisoriske love. Grundloven havde en nødparagraf, der tillod regeringen at udstede love på egen hånd, "i særdeles påtrængende tilfælde". Dog kun hvis Rigsdagen ikke kunne mødes. Dette udnyttede Estrup til først at hjemsende Rigsdagen og dernæst udstede en provisorisk lov. Det var at manipulere med nødparagraffen og klart i strid med tankegangen i Grundloven.

Forløbet blev meget dramatisk. Den 21. oktober 1885 affyrede en attentatmand to skud mod Estrup, som dog ikke kom noget til.

TILLÆG TIL STRAFFELOVEN (1885)

Tillæg til straffeloven (1885)

§ 3. Den, som i skrift og tale, henvendt til publikum i almindelighed eller til forsamlinger, eller i øvrigt på en den offentlige ro og orden faretruende måde, ophidser klasser eller dele af befolkningen til had og forbitrelse eller til voldsgerninger imod andre klasser eller dele af den, straffes med fængsel.

§ 4. Den som offentlig fremsætter eller udbreder opdigtede eller forvanskede kendsgerninger, for derved at gøre statens indretninger eller regeringens foranstaltninger forhadte eller foragtelige, straffes med fængsel.

Der var ingen forbindelse mellem de politiske partier og attentatet, men regeringen udsatte Rigsdagens møder på ubestemt tid og skyndte sig at gennemføre to provisoriske love: Gendarmprovisoriet, som indebar oprettelsen af et ridende politi under militær kommando for at slå eventuelle uroligheder ned, og en anden lov, der kriminaliserede kritik af regeringen.

I december 1885 mødtes Rigsdagen igen, dens møder kunne kun udsættes i to måneder. Men da man ikke kunne blive enige om en finanslov, blev Rigsdagen snart hjemsendt igen. Så kunne der atter udstedes en provisorisk finanslov. Og det blev det normale i de kommende år. Ethvert forsøg på at opnå normale forhold var slået fejl. Og takket være de provisoriske finanslove kunne Estrup skaffe midler til at bygge et omfattende fæstningsanlæg omkring København, som Venstre var modstander af.

Gendarm og Livjeger.

Træsnit af Estrups upopulære gendarmere, *Illustreret Tidende*, 1886.

Selv om det ikke ligefrem kom til oprør, voksede de politiske modsætninger mellem befolkningsgrupperne dog stærkt. Hadet til gendarmerne var glødende. Ved adskillige lejligheder blev de involveret i voldsomme sammenstød med venstretilhængere som fx i det såkaldte slag ved Brønderslev den 6. september 1885, under hvilket gendarmerne måtte trække sig tilbage og først fik situationen under kontrol, da forstærkninger fra flere andre byer blev tilkaldt. Som der står i venstrepolitikeren Thomas Larsens erindringer: "Alt samkvem med disse folk [gendarmerne] var på forhånd udelukket; venstrebladene nægtede at optage en bekendtgørelse om hø og halm til gendarmernes heste; og hadet gjaldt ikke blot korpset, men også de personer, der lod sig bruge i gendarmeriets tjeneste, betragtedes med den største væmmelse og foragt."

Det, Estrup havde gjort med sin anvendelse af provisoriske love, var utvivlsomt en form for statskup, og både gendarmkorpset og indgrebet mod ytringsfriheden var metoder, som hører til i diktaturstater. Men juridisk stod modstanderne svagt; nogle eksperter i statsret mente godt, at regeringen kunne bruge provisoriske finanslove, og selve Grundloven gav kun Rigsdagen ret til at samles i to måneder om året.

Systemskiftet 1901

I 1894 vendte regeringen dog ad forhandlingens vej tilbage til demokratiets mere sikre grund. Estrup trådte modvilligt tilbage som regeringschef, tvunget dertil af sine egne partifæller i Landstinget og Folketinget. De havde sluttet forlig med den moderate del af Venstre om, at Estrup skulle gå af som statsminister, at de civile provisoriske love skulle ophæves, og en ordinær finanslov for 1894-95 vedtages. Til gengæld skulle de moderate anerkende Københavns befæstning.

Ved valget i 1901 vandt Venstre og Socialdemokratiet en jordskredssejr. Højre havde nu kun otte mandater i Folketinget, og en venstreregering under ledelse af juristen J.H. Deuntzer med J.C. Christensen som kultusminister og ministeriets stærke mand så dagens lys. Begivenheden blev betegnet som et systemskifte. Denne betegnelse signalerede, at kongen herefter skulle rette sig efter princippet om parlamentarisme.

Systemskiftet var et demokratisk fremskridt. Baggrunden for det skal søges i store sociale og økonomiske omdannelser af det danske samfund. Fra at have været almue og derfor genstand for

OM UDNÆVNELSEN AF DEN NYE REGERING SKREV HISTORIKEREN POVL ENGELSTOFT I 1942:

"Den, der har oplevet den 24. juli 1901 [datoen for regeringens udnævnelse] som ung, vil mindes den som en mærkelig gennembruddets dag, i slægt vel med den junidag 1849, da Grundloven blev givet. Folket havde fået styret for sig selv. Bonden var efter et halvt århundredes kamp for ligeret med andre nået op i slottes sale. Det luftede, det lyste, det stemte for brystet som et kommende vejr. Flagene gik til tops foran gårde og huse, og mangan småmand kunne med ærligere følelse sige Danmarks navn".

godsejernes og borgerskabets nedladende foragt havde bønderne vundet frem i velstand og agtelse. Resultatet var, at kløften mellem byernes borgerskab og landmændene blev mindre dyb.

Til gengæld opstod der nogle nye skillelinjer. På den ene side fandtes landarbejderne, husmændene og byarbejderne, på den anden side de velstillede i by og på land. Følgen var, at bøndernes parti, Venstre, og partiet for de velstillede i byerne, Højre, nærmede sig hinanden. Der var ikke længere nogen grund til, at Højre så fanatisk skulle holde Venstre borte fra regeringsmagten. Uden at ændre Grundloven af 1866 var det altså muligt at gennemføre betydelige fremskridt i demokratisk retning. Alligevel stod en grundlovsreform højt på de politiske partiers ønskeseddel; en yderligere demokratisering kunne kun finde sted gennem vedtagelsen af en ny grundlov.

Toblokssystemet

Frem til 1901 kæmpede to partier om magten: Højre og Venstre, mens Socialdemokratiet stadig var et meget lille parti i Folketinget og ikke kunne gøre sig forhåbninger om at vinde regeringsmagten. Efter systemskiftet opstod der ret hurtigt et toblokssystem, der afspejlede de nye skillelinjer i befolkningen. På den ene side stod Højre, der i 1915 skiftede navn til Det Konservative Folkeparti som udtryk for, at partiet nu fuldt ud accepterede den lige og almindelige valgret og parlamentarismen. Venstre flyttede gradvis over på samme side som Højre, efter at dets venstrefløj i protest mod militærudgifternes størrelse i 1905 havde dannet deres eget parti, Det Radikale Venstre. Det nye parti tog sig også af husmændenes sag. Længere ude på venstrefløjen stormede So-

"Fra kvindevalgretskampens tid" af Marie Luplau. Kunstnerens mor, Line Luplau, der var præstefrue i Varde, står som den centrale skikkelse blandt de personer, der kæmpede for politisk ligestilling. Den siddende kvinde forrest th. er lægen Nielsine Nielsen, den første kvindelige akademiker i Danmark. Bag Line Luplau ses ægteparret Frederik og Mathilde Bajer. Som Line Luplau ville de ikke nøjes med Dansk Kvindesamfunds forsigtige linje i spørgsmålet om valgret.

cialdemokratiet frem som følge af industrialiseringen, og det var snart Folketingets næststørste parti.

Ideologisk lå socialdemokrater og radikale ret langt fra hinanden: De Radikale ønskede at bevare det markedsøkonomiske system, medens Socialdemokraterne arbejdede for et socialistisk samfund med fælleseje af produktionsmidlerne. I den praktiske politik kunne de dog godt finde sammen om reformer, der var til fordel for den almindelige, jævne befolkning. En ny politisk alliance var ved at tegne sig.

Det Radikale Venstre dannede regering 1909-10 og igen 1913-20, støttet af Socialdemokratiet. Det blev derfor under radikal ledelse, at den længe ventede demokratiske ændring af Grundloven blev gennemført.

Efter mange tovtrækkerier lykkedes det alle fire partier at blive enige om en ny grundlov i 1915. De største ændringer var, at den privilegerede valgret til Landstinget blev afskaffet, og at nye grupper fik valgret: kvinder og alle tjenestefolk. Valgretsaldern blev

nedsat til 25 år til Folketinget, men til Landstinget blev den sat op fra 30 til 35 år. Den konservative garanti var altså ikke helt afskaffet. Desuden bestemte Grundloven, at partierne skulle være ligeligt repræsenteret, dvs. at der skulle indføres forholdstalsvalg. Endelig blev det meget besværligt at ændre Grundloven.

Der var tale om et typisk kompromis, hvor alle partierne havde opnået noget. Højre, der måtte sluge den største kamel ved at gå med til at afskaffe den privilegerede valgret til Landstinget, fik princippet om forholdstalsvalg anerkendt i selve Grundloven. En ny valglov i 1920 indførte den kendte udjævningsordning med tillægsmandater, og som følge heraf fik det nye Konservative Folkeparti en meget stærkere position i Folketinget.

Med 1915-grundlovens udvidelse af valgretten steg antallet af valgberettigede ved folketingsvalgene fra at udgøre 18 pct. af befolkningen til ca. 40-45 pct. ved folketingsvalget i 1918. Samtidig steg valgdeltagelsen til ca. 80 pct. Det styrkede parlamentarismen, at den forsamling, der skulle afgøre, hvilken regering der blev udnævnt, hvilede på en så bred vælgerbasis.

Siden 1849 var demokratiseringen skredet fremad. Kredsen af vælgere var blevet mere end tredoblet, valgdeltagelsen var steget, partierne var blevet fastere organiseret, og de repræsenterede mere entydigt end tidligere hver sin befolkningsgruppe. Parlamentarismen betød, at vælgerne i højere grad var med til at afgøre, hvilken regering der skulle dannes. På den baggrund kan man godt sige, at demokratiet nu var realiseret. Spørgsmålet var så, om systemet også var virkelig grundfæstet, hvis det kom ud for modstand fra antidemokratiske kræfter.

Påskekrisen 1920

I nationalt konservative kredse, til hvilke Kong Christian 10. (1912-1947) også hørte, havde man svært ved at affinde sig med parlamentarismens sejr. Da folkeafstemninger i Nord- og Sydslesvig i begyndelsen af 1920 viste, at der kun var flertal for, at det område, som i dag er Sønderjylland, skulle være dansk, gik disse kredse i aktion. De nationalistiske kredse, der havde en vis støtte i Det Konservative Folkeparti og Venstre, ønskede, at Danmark skulle have et større område af Slesvig tilbage eller i det mindste Flensborg. Den radikale regering Zahle nægtede dog at gøre noget for at få en større del af Slesvig, end afstemningsresultaterne viste.

Den 29. marts 1920 afskedigede Christian 10. regeringen, skønt Folketinget ikke havde udtrykt mistillid til den, og udnævnte en ny regering, der skulle udskrive valg til Folketinget så hurtigt som muligt. Nationalisterne håbede på, at valgresultatet ville føre til en ny regering, der ville gøre en indsats for at få Flensborg tilbage til Danmark. De blev skuffet. Der blev så stor opstandelse i befolkningen med demonstrationer mod kongen og trusler fra Socialdemokratiet og fagbevægelsen om en generalstrejke, at Christian 10. hurtigt trak i land, og den nyudnævnte regering gik af. Den radikale regering blev ganske vist ikke genindsat, for der blev udskrevet valg til Folketinget. Ved valget i april tabte De Radikale stort, mens Venstre gik frem. Det førte til, at Venstre dannede en mindretalsregering, der blev støttet af De Konservative. Regeringsdannelsen foregik efter parlamentarismens regler.

Ved valget i 1924 opnåede Socialdemokraterne plus De Radikale flertal i Folketinget. Socialdemokraterne var nu langt større end De Radikale, så der blev dannet en socialdemokratisk mindretalsregering med De Radikale som støtteparti. At kongen nu fuldt ud accepterede, at han ikke kunne afvige fra parlamentarismen, fremgik af statsminister Staunings tiltrædelseserklæring 30. april 1924: "Den samlede regering ønsker derfor også, at det politiske arbejde skal foregå på parlamentarismens grund, hvorfra ingen afvigelse vil ske." I betegnelsen "den samlede regering" var kongen indbefattet.

1930'erne – truslen fra yderfløjene

Den økonomiske verdenskrise, som ramte Danmark fra 1930-31, og landets stadig mere ugunstige udenrigspolitiske stilling efter nazisternes magtovertagelse i Tyskland i januar 1933 blev en ny udfordring for det danske demokrati. Med en arbejdsløshed, der sprang i vejret i begyndelsen af 30'erne, fik Danmarks Kommunistiske Parti, som var blevet dannet i 1919, omsider held til at vinde indpas blandt de mere militante industriarbejdere plus de arbejdsløse. Selv om partiet kun fik 2 mandater ved folketingsvalget i 1932, var det kommet for at blive. Kommunisterne fordømte den socialdemokratiske krisepolitik, som de betragtede som et knæfald for både kapitalismen og den parlamentariske styreform, som partiet mente var et middel til at bevare det kapitalistiske

Fotos af uniformerede ungdomskorps, der marcherer; øverst KU'ere og nederst kommunistiske frontkæmpere.

samfundssystem. Partiets problem var, at det samarbejdede tæt med Sovjetunionens kommunistiske parti og derfor kunne betragtes som unationalt.

På den anden fløj dukkede nazisterne op. De angreb det parlamentariske demokrati for mangel på virkelig politisk ledelse. Nazisterne havde vanskeligere ved at skaffe sig tilhængere end kommunisterne. De kom først i Folketinget i 1939, hvor de fik tre mandater. De havde det samme problem som kommunisterne. Med deres stærke inspiration fra den tyske nazisme måtte man mistænke dem for at være alt for følgagtige i forhold til Hitlers Tyskland, som var den største trussel mod Danmarks nationale uafhængighed.

Det virkelige problem for dansk demokrati var dog, at synspunkter, der mindede meget om de nazistiske, vandt tilslutning inden for organisationer og partier, der havde en betydelig større appel end kommunisterne og nazisterne. Det gjaldt Landbrugernes Sammenslutning, der blev dannet i 1932, og som en overgang havde mere end halvdelen af landmændene som medlemmer. Den fremførte ikke alene en række krav om øget støtte til landbruget, men angreb også det parlamentariske demokrati. Også kredse inden for Konservativ Ungdom undsagde såvel liberalismen og socialismen som det parlamentariske demokrati. De etablerede partier tog handsken op og bekæmpede med held de totalitære strømninger. Det skete dels gennem en række kriseindgreb, af hvilke Kanslergadeforliget i 1933 er blevet det mest berømte, dels gennem forbedrede sociale ordninger som en socialreform, en funktionærlov, en ferielov, en udbygning af skolevæsenet osv.

Fra 1929 og frem til besættelsen i 1940 havde Socialdemokratiet under Stauning regeringsmagten sammen med De Radikale. Socialdemokratiet lagde vægt på, at det var et nationalt parti, der kæmpede for alle befolkningsgruppers vel. Det arbejdsprogram, partiet udsendte i 1934, "Danmark for folket", var et klart vidnesbyrd herom.

Under besættelsen 1940-45 viste det sig, at kampen for demokratiet var vundet. Hverken de danske nazister eller andre af 30'ernes antidemokratiske strømninger og bevægelser, der ønskede at "genrejse" Danmark, fik held til at omstyrte det parlamentariske system. Et afgørende knæk fik disse genrejserkredse i efteråret 1940, da en forsamling af fremtrædende erhvervsfolk, kaldet Højgaard-kredsen, foreslog kongen, at politikerne skulle sættes fra bestillingen og en regering af fagfolk med Prins Aksel i spid-

Foto af Frederik 9. (1947-1972), der underskriver den nye junigrundlov 1953, mens en stående statsminister Erik Eriksen ser til.

sen skulle dannes. Det lykkedes ikke at vinde kongen for tanken, og Rigsdagen benyttede lejligheden til at fastslå, at parlamentarismen var en central del af styreformen i Danmark, og at kongen anerkendte dette.

Grundloven 1953

Besættelsen styrkede befolkningens opslutning om demokratiet. Samtidig var der i befolkningen og blandt politikerne et almindeligt ønske om at ændre Grundloven, blandt andet fordi valgretsaldern var for høj. På grund af den meget besværlige procedure for ændring af Grundloven blev en grundlovsreform dog først til noget i 1953. Ved den blev Landstinget afskaffet, og parlamentarismen blev endelig udtrykkeligt fastslået i Grundloven. Valgretsaldern blev nedsat til 23 år, og for fremtiden skulle valgretsaldern

deren fastlægges i valgloven, som var lettere at ændre end selve Grundloven. Der blev desuden åbnet mulighed for flere folkeafstemninger, fx skulle spørgsmål om suverænitetsafgivelse til internationale organisationer – fx EU – vedtages med mindst 5/6 af medlemmerne af Folketinget. Hvis flertallet var mindre end 5/6, skulle suverænitetsafgivelsen godkendes ved en folkeafstemning. Til at sikre, at statsadministrationen fungerede i overensstemmelse med den vedtagne lovgivning, blev Folketingets ombudsmand indført.

Det danske demokrati i nutiden

I en omfattende undersøgelse af demokratiets tilstand konkluderede en række fremtrædende forskere i 2003, at det danske demokrati grundlæggende havde klaret de sidste 50 års udfordringer godt. Men på den anden side var der også faresignaler i udviklingen, og man skal ikke glemme, at det i høj grad er vores politiske valg, der bestemmer demokratiets fremtid i Danmark.